

УДК 37.014.7

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.4>**Н. М. Лаврушина**аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ДРУЗИ ДІТЕЙ» (1924–1936 РОКИ)

Стаття присвячена розкриттю напрямів діяльності Всеукраїнського товариства «Друзі дітей», що існувало в Україні протягом 1924–1936 років. Досліджено завдання та передумови виникнення цього товариства: це велика кількість безпритульних дітей, соціально-економічні проблеми в країні, її нездатність забезпечити всіх дітей турботою та освітою. Метою українського товариства «Друзі дітей» було надання всебічної допомоги дітям і боротьба з їхньою безпритульністю. Відділення цього товариства були створені у військових установах, навчальних закладах, на промислових підприємствах, у клубах, господарствах і житлових кооперативах, оскільки вони забезпечували підтримку й гроші для здійснення діяльності товариства й сприяли об'єднанню всієї діяльності різних громадських товариств допомоги дітям. Визначено напрями діяльності товариства «Друзі дітей». Вони обслуговували різні дитячі заклади (відкриті й закриті дитячі будинки, майстерні й сільськогосподарські колонії, їдальні, ночівлі, консультації, дитячі садки, пункти розподілу молока); проводили кампанії (сільськогосподарські, оздоровчі тощо); надавали субсидії відділам охорони здоров'я, відділам народної освіти й округам; організовували харчування дітей; реєвакуювали дітей до їхнього колишнього проживання; надавали індивідуальну підтримку; патронували; працевлаштовували підлітків тощо. Визначено джерела фінансування суспільства. Це були добровільні, вступні й членські внески, пожертви від організацій, надходження від продажу значків, літератури тощо, фінансовий дохід від організації вистав, кінофільмів, концертів, лотерей, дохід від сільськогосподарської діяльності й промислових підприємств, відрахування відсотків комерційних підприємств, субсидії та податкові пільги. Виявлено результати діяльності суспільства щодо забезпечення соціальних, освітніх і культурних потреб дітей.

Ключові слова: Всеукраїнське товариство «Друзі дітей», діти, безпритульність, дитячі установи, напрями, передумови.

Постановка проблеми. Дитина у сучасному суспільстві є безумовною цінністю; саме на її розвиток, виховання та освіту спрямована діяльність держави та громадських товариств, що зосереджують увагу на соціальних, освітніх та культурних потребах дітей: їх навчанні й вихованні, організації корисного дозвілля, харчуванні, оздоровленні, соціальному захисті, матеріальному забезпеченні тощо.

Водночас, слід зауважити, що навіть на різних історичних етапах розвитку нашої країни держава не діяла у сферах освіти, культури й соціального захисту дітей ізольовано, а залучала громадськість до розв'язання проблем дитинства. Однією з таких організацій було товариство «Друзі дітей» (далі – ДД), яке було засновано в 1924 р. як громадський підрозділ Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК УРСР і спрямовувало свою роботу на усіяку підтримку дітей та їхній захист.

З огляду на це доцільним є дослідження та врахування досвіду діяльності державних і громадських організацій із соціокультурного забезпечення дітей з метою використання позитивних доробок у сучасних умовах, аналізу можливих труднощів у роботі з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Необхідно зазначити, що певні питання організації діяльності товариства «Друзі дітей» досліджувалися низкою вчених. Так, історія заснування та етапи розвитку товариства були викладені в роботах Т. Букреєва, І. Крикалової, В. Мухи, Л. Олянич; боротьба з дитячою безпритульністю та роль ДД у ній розкриті у працях В. Виноградової-Бондаренко, І. Діптан, А. Зінченко, С. Лупаренко, А. Харченко. Проте проблема напрямів діяльності Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» в Україні окремо не розглядалася, саме це й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття напрямів діяльності Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» в Україні впродовж 1924–1936 рр.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на провідну роль держави в соціокультурному забезпеченні дитинства, протягом досліджуваного періоду важливу роль в задоволенні культурних і освітніх потреб дітей, організації їх опіки, мали різні ради, комісії та громадські товариства, що існували частково за кошт державних дотацій і частково – коштом добровільних відрахувань і допомоги. Вони суттєво доповнювали діяльність

держави з опіки дітей, їхньої освіти й культурного обслуговування [1, с. 174]. Основними категоріями дітей, що потребували соціально-педагогічного захисту, були: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, розлучені із сім'єю; безпритульні діти; діти-біженці тощо.

Протягом періоду, що вивчається, розв'язанням завдань соціокультурного забезпечення дітей опікувалися: Всеукраїнський центральний комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям та інвалідам війни (1920–1926 рр.), яка збирала кошти для інвалідів та їхніх сімей, контролювала їхній побут, закупівлю сировини; Центральна комісія допомоги дітям (ЦКДД) (1922–1932 рр.) – міжвідомчий орган з узгодження діяльності громадськості та державних органів у справах порятунку дітей, який виник замість Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду [1].

Так, у 1924 р. було прийнято низку постанов, які сприяли розв'язанню проблем захисту дитинства, зокрема: циркуляр № 126 від 24 січня 1924 р. «Про порядок забезпечення сиріт-пенсіонерів соцстраху, які утримуються в дитячих будинках»; циркуляр № 3635 від 14 березня 1924 р. «Про реевакуацію дітей».

У 1924 р. на базі ЦКДД виникло товариство «Друзі дітей». Розмежування функцій між цим державним органом та громадським об'єднанням розпочалося одразу після офіційного визнання юридичного статусу товариства «Друзі дітей». Державна підтримка товариства не обмежувала його організаційно-функціональної самодіяльності, а спільна мета, тобто боротьба з причинами та поширенням дитячої безпритульності, згуртувала державні установи та громадські організації. Товариство «Друзі дітей» було добровільним громадським об'єднанням, яке виконувало важливу суспільну функцію – усунення безпритульності як соціальної аномалії. Принцип добровільності означав статутне формування структури, органів правління та створення осередків на підприємствах і в установах [2, с. 11–12]. Поява осередків ДД була зумовлена тим, що, держава залишалася не у змозі повноцінно задовольняти культурні й освітні потреби дітей, здійснювати їх опіку через значну кількість дітей, які потребували допомоги, складні соціальні й економічні умови життя країни, зосередження уваги державних органів на розв'язанні інших проблем.

Головна мета товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.) – це різнобічна допомога дітям і найголовніше – боротьба з дитячою безпритульністю [3, с. 46]. Серед інших завдань ДД були такі [3; 4]: організація осередків товариства при школах для сприяння вихованню, соціальної та правової охорони дитинства, педагогізації батьків, установлення зв'язку між сім'єю та школою; активна участь в охороні дитячої праці й боротьбі

з поганим ставленням до дітей; надання допомоги нужденним дітям і матерям на установах, підприємствах і в тих селищах, де були організовані осередки товариства ДД; боротьба за обов'язкове відвідування школи учнями, чітке обстеження шкільних районів, робота з виявлення дітей, які не відвідували заняття у школах, та причин цього явища; боротьба за якість навчання учнів, опанування знаннями, обстеження умов життя учнів, які відстають у навчанні дітей, створення сприятливих умов для якісного навчання (допомога піонерській організації у проведенні масової виховної роботи зі школярами, організація дозвілля дітей на перервах, організація культпоходів, екскурсій тощо); якісне систематичне вивчення дітей, їхніх умов побуту, стану здоров'я та вжиття заходів оздоровлення; розподіл одягу, безкоштовних сніданків для дітей з фонду школи й фондів товариства ДД; контроль і допомога у своєчасному просуненні стабільних підручників до шкіл й одержанні підручників школярами; організація та обладнання майстерень і робітничих кімнат; організація підвезення до шкіл дітей, які жили на далекій відстані; організація дитячих гуртожитків, допомога в їх обладнанні, покращенні їхнього санітарного стану (спільно зі школами); виконання ухвалень уряду про школу, мобілізація самодіяльності та активності населення тощо.

Осередки товариства ДД створювалося при військових установах, закладах середньої та вищої освіти, промислових підприємствах, клубах, радгоспах, житлових кооперативах, що надавали підтримку й забезпечували їх коштами для реалізації діяльності товариства й сприяли об'єднанню всієї роботи громадських організацій із надання допомоги дітям [3].

Серед напрямів діяльності товариства ДД були такі [1, с. 175–177; 3; 4; 5; 6; 7; 8, с. 5–7; 9; 10; 11]:

- розширення мережі осередків товариства (найбільша увага приділялася створенню осередків у сільській місцевості);

- організація «дошкільного походу» (утримання дитячих майданчиків, садочків, ясел, збереження в голодних селищах дитячих установ, організація дитячих ранків, екскурсій, фізкультурних розваг), шкільної (комплектація шкіл, проведення обстежень учнів у домашніх умовах, нагляд за їхнім систематичним відвідуванням школи й розподілом сніданків, надання допомоги одягом, взуттям, підручниками тощо) й культурної роботи з дітьми;

- залучення громадськості до роботи з надання допомоги дітям. З огляду на це проводилися масові пленуми, конференції, семінари у великих клубах і театрах з нагоди свят, впроваджувалося загальне початкове навчання тощо;

- проведення дитячої оздоровчої кампанії та санаторного й курортного лікування дітей.

Зокрема, Харківське міське товариство «Друзі дітей» мало на утриманні два дитячих санаторії: в селі Вербівка – на 1 000 дітей та у селі Рогозне – на 950 дітей [7, с. 3–4], також закупалися місця на дитячі курорти в Одесі й Криму: 30% – для дітей дошкільного віку, 70% – для дітей шкільного віку, а також хворих на туберкульоз легенів, кісток тощо [9];

- організація навчально-виробничих підприємств. Товариство «Друзі дітей» у 1930 р. ліквідувало всі приватні торгові одиниці, розгорнувши натомість мережу навчально-виробничих компаній (цвяхо-дротовий завод, авторемонтна, теслярна, панчішна, швацька, кондитерська, хутряна, майстерні з пошиття взуття тощо) [4, с. 123]. Прибутки з діяльності стали основою матеріальної та фінансової бази товариства;

- громадське харчування та його організація: організація їдалень, посилене харчування у закладах для дітей, видача при консультаціях молочного пайка (в деяких районах видавали замість молока гроші на його придбання, інколи воно замінювалося іншими харчовими продуктами), організація та контроль видачі пайків кооперативами;

- чіткий контроль за ціною політикою на дитячі речі. Працювали постійні комісії при обласних правліннях товариства, «Бюро цін» при обласному правлінні товариства «Друзі дітей», які створювалися з метою уточнення та перевірки цін на вироби підприємств [6];

- активна участь у сільськогосподарській і політичних кампаніях (участь у конференціях, пленумах, зборах, випуск стінних газет, виступи з доповідями по осередках). Майже всі осередки ДД були прикріплені шляхом шефства до ясел колгоспів. Проводилися наради по колгоспах, артілях і комунах. Колгоспниці надсилалися на курси дошкільних та ясельних виховательок.

Було сформовано 10 бригад з активу ДД і робітників дитячих установ для перевірки дитячих установ на селі й надання конкретної допомоги. Були закуплені дитячі іграшки, книжки й інше приладдя для дітей сел, на що витрачено 1000 карбованців [4, с. 46–49].

Були створені бригади активу ДД, які проводили роз'яснювальну роботу по колгоспах. Так, у 1933 р. працювало 57 бригад (146 активістів), які провели 537 бесід і доповідей. Також ними проводився збір посівного матеріалу.

Була надана допомога нужденним школярам:

- безкоштовні сніданки (у 1933 р. вони були організовані в 57 школах на 1 824 дитини);

- надання допомог одягом і взуттям (у 1933 р. було надано 1 812 допомог) [4, с. 13–16];

- політехнізація, радіофікація та кінофікація шкіл;

- організація піонерської роботи; допомога в організації клубів жовтенят і клубів юних піо-

нерів; організація змагань із метою залучення учнів до піонерської організації. Так, Харківське міське товариство «Друзі дітей» при Харківському тракторному заводі започаткувало й розгорнуло роботу клубу піонерів, організувавши при ньому дитячу читальню і книгарню, технічну станцію, гуртки (образотворчого мистецтва, радіо, автомоделний, витівничий, музичний), тим самим охопивши понад 2 тисячі дітей;

- надання допомоги в роботі педагогічним консультаціям, театрам, дитячим бібліотекам;

- соціальна допомога (дотації до прожиткового мінімуму, вихідна допомога, одноразова допомога на харчування, одяг, проїзд, патронат, допомога дитячим будинкам);

- боротьба з дитячою бездоглядністю та безпритульністю, яка включала: повернення безпритульних дітей родичам і батькам, забезпечення їхнього харчування та проїзду; обстеження стану дитячих будинків бригадами ДД; реевакуація дітей; улаштування та утримання бараків, нічліжок для підібраних дітей та інших закладів для дітей; цілком безкоштовне пошиття дитячого одягу в майстернях товариства, ремонт і виготовлення обладнань для дитячих установ; організація збору речей (білизни, одягу, книжок, іграшок тощо) для безпритульних дітей; спрямування та підготовка персоналу для роботи в дитячих закладах; пропаганда ідеї поширення мережі дитячих установ на великих підприємствах; організація й закупівля бібліотек з питань охорони дитинства й безпритульності;

- організація опікунської роботи (підбір опікунів і нагляд за опікунством для сиріт і напівсиріт), патронат (дітей переважно спрямовували на патронат до сімей селян, робітників і кустарів).

Для реалізації всіх названих напрямів роботи товариство «Друзі дітей» мало такі фінансові надходження: добровільні, вступні та членські внески, пожертвування від організацій та окремих осіб, кошти від продажу значків, літератури тощо; надходження від організації вистав, вечорів, кіно, концертів, лотерей, базарів, відрахування відсотків від торгових підприємств, дотації від районних управлінь, надходження від сільськогосподарської діяльності, прибуток від виробничих підприємств, пільги за податками тощо [12]. Кошти, які збиралися осередками для розвитку ініціативи, витрачалися на дитячі потреби ними самостійно; подекуди для приєднання нових членів до активної роботи осередків товариства проголошувалася умова про те, що насамперед надаватиметься допомога дітям цих членів.

Про активність і популярність товариства «Друзі дітей» свідчить велика кількість його осередків і членів (так, у 1924 р. в Україні нараховувалося 4 277 осередків і 388 845 членів [11], і щорічно кількість учасників збільшувалася). Зокрема, у Харківській області на 01 жовтня

1928 р. існувало 343 осередки ДД (21 949 членів), на 01 жовтня 1929 р. було 551 осередка (43 463 члени), на 01 квітня 1930 р. – 603 осередки (49 790 членів), на 15 вересня 1930 р. – 641 осередок (56 793 члени), на 01 червня 1932 р. – 871 осередок (87 211 членів) [4, с. 3–9]. Щодо фінансового боку діяльності ДД, то, зокрема, в 1932 р. лише по Харківській області оздоровчою роботою було охоплено 6 144 дитини (419 595 карбованців); на організацію загального навчання було витрачено 161 503,99 карбованця, на індивідуальну допомогу – 7 591,43 карбованця; на допомогу юним піонерам – 24 024,16 [4, с. 37–44].

Під час голодомору 1932–1933 рр. практика переведення дітей на патронат до радгоспів, колгоспів і селянських родин супроводжувалася збільшенням смертності серед дітей [13, с. 13], що було спричинене примусовим характером патронату дітей на селі, неналежному виконанню сім'ями своїх зобов'язань щодо піклування за дітьми (акти обстеження умов проживання патронуваних дітей засвідчили, що діти часто голодували, не мали одягу й взуття, ніхто не займався їхнім вихованням [14], тому патрунування поступово ставало все менш ефективним і популярним.

Осередки ДД у своїй роботі поставали перед певними труднощами, серед яких були [1; 3; 4; 10]: недостатньо активна діяльність членів із надання допомоги дітям; занадто слабкий зв'язок осередків товариства з Охматдит та органами соціального виховання, між правліннями товариства «Друзі дітей» (Всеукраїнським та обласними, міськими комітетами, між районними й обласними комітетами) місцевими професійними й партійними організаціями та осередками товариства, і це призводило до невиконання вказівок, несвоєчасне надання інформації про проведену роботу, дуже слабка підтримка діяльності осередків зі сторони місцевої влади; значна заборгованість членських внесків; байдуже ставлення керівного складу оргкомітетів та районних управлінь до своєчасного втілення в життя директив Обласного правління; непланомірне здійснення керівництва товариством, недостатньо розгорнута масова та політична робота, що мала спрямовуватися на мобілізацію населення навколо головних завдань товариства; відсутність сталого складу інструкторів, постійних відповідальних працівників, брак кадрів; нераціональне використання харчових продуктів для дітей та їх нестача; недостатня розгорнутість позашкільної роботи; безвідповідальне ставлення до дітей; неефективність використання зібраних коштів; занадто слабкий контроль за життям, здоров'ям і систематичною виховною та навчальною роботою з дітьми у дитбудинках. Заважали такі негативні впливи як: велика плінність дитячого складу, не підпорядкованість виховної роботи кінцевій меті, велика плінність педа-

гогічного персоналу (у деяких дитячих будинках до 35% на рік), різноманітність дитячого складу за віком та несформованість системи дитячих будинків. Відсутність кваліфікованих вихователів, методичних розробок, посібників гальмувало проведення виховної роботи в дитячих установах.

Утім, незважаючи на всі труднощі й недоліки, протягом досліджуваного періоду саме товариство «Друзі дітей» виявилось спроможним розгорнути найактивнішу серед усіх організацій діяльність із забезпечення освітніх, культурних і соціальних потреб дітей. Припинення його діяльності як товариства було зумовлене намаганням держави взяти під свій контроль всі сфери життя суспільства, зміною освітньої парадигми, яка перейшла від ставлення до дитини як цінності до сприйняття її як члена суспільства. Це призвело до обмежень індивідуальних форм просвітницької та соціальної роботи громадськості з дітьми, натомість сприяло поширенню колективних форм діяльності. Постановою ЦВК УСРР була організована Центральна комісія по поліпшенню життя дітей (постанова від 20 січня 1936 р.), згідно з якою ліквідовувалося товариство «Друзі дітей», а все його майно й актив переходило до відповідних комісій на місцях, зокрема до комбінатів, санаторіїв і фабрик [15, с. 101].

Висновки і пропозиції. Отже, в досліджуваний період над розв'язанням проблем дітей працювали різні фонди, комітети, комісії та товариства, зокрема Всеукраїнське товариство «Друзі дітей». Його діяльність спрямовувалася на утримання закладів для дітей, дотації відділам охорони здоров'я та народної освіти, округам; проведення сільськогосподарської, оздоровчої кампанії; реєвакую дітей; організацію їх харчування; працевлаштування підлітків патрунування дітей; надання матеріальної індивідуальної допомоги тощо. Великий обсяг проведених робіт та значна кількість дітей, охоплені соціальною та освітньою діяльністю товариства свідчать про ефективність роботи осередків товариства «Друзі дітей», яке сприяло реальному скороченню кількості безпритульних дітей, покращення їх здоров'я та умов життя.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективу її розробки вбачаємо в розкритті тенденцій педагогічно-просвітницької роботи громадських товариств в УСРР протягом 1920–1930 рр.

Список використаної літератури:

1. Лупаренко С. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія та практика : монографія. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. 370 с.
2. Олянич Л. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції : автореф. дис. ... канд. іст.

- наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. 18 с.
3. Державний архів Одеської області. Ф. Р-134. Оп. 1. Спр. 365. 82 арк.
  4. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 1. Спр. 256. 158 арк.
  5. Державний архів Одеської області. Ф. Р-1322. Оп. 1. Спр. 1а. 208 арк.
  6. Державний архів Одеської області. Ф. Р-1466. Оп. 1. Спр. 89. 19 арк.
  7. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 1. Спр. 221. 49 арк.
  8. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 1. Спр. 226. 32 арк.
  9. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 1. Спр. 232. 56 арк.
  10. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 3. Спр. 66. 30 арк.
  11. Державний архів Харківської області. Ф. Р-5440. Оп. 1. Спр. 1. 277 арк.
  12. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 1. Спр. 152. 193 арк.
  13. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Одеса, 2002. 17 с.
  14. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1493. Оп. 1. Спр. 179. 57 арк.
  15. Букреєв Т. Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України»; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки ; Херсонський державний університет. Луцьк, 2019. 329 с.

Lavrushyna N. Directions of activities of the Ukrainian society “Children’s Friends” (1924–1936)

The article is dedicated to revelation of the directions of activity of Ukrainian Society “Children’s Friends”, which existed in Ukraine during 1924–1936. The tasks and prerequisites of occurrence of this society have been revealed. They are great quantity of homeless children, social-economic problems in the country, its inability to provide all children with care and education. The aim of the Ukrainian society “Children’s Friends” was providing comprehensive assistance to children and the fight against child homelessness. The branches of this society were established in military institutions, educational institutions, industrial enterprises, clubs, farms and housing cooperatives, as they provided support and money for implementation of activities of the society and contributed to the unification of all work of various public societies to help children. The directions of activity of the society “Children’s Friends” have been determined. They are maintenance of different children’s institutions (open and close orphanages, workshops and agricultural colonies, canteens, overnight stays, consultations, kindergartens, milk distribution points); carrying out the campaigns (agricultural, health maintaining etc.); providing subsidies to health department, departments of public education and districts; organization of catering for children; children’s re-evacuation to their former residences; providing individual support; patronage; employment of teenagers, etc. The society funding sources have been determined. They were voluntary, admission and membership fees, donations from organizations, proceeds from the sale of badges, literature, etc., financial income from organization of performances, movies, concert and lotteries, income from agricultural activities and industrial enterprises, deductions percent of commercial enterprises, subsidies and tax benefits. The results of society activity in providing children’s social, educational and cultural needs have been revealed.

Key words: *Ukrainian Society “Children’s Friends”, children, homelessness, children’s institutions, directions, prerequisites.*